

свої істини, а у філософії – свої. Це легалізувало поділ на богословську і філософську сфери і фактично і вело до звільнення філософії з-під порядкування богослов'ю, позбавляючи останнє зверхності над філософією, а ширше – над наукою загалом.

2.5. Надія ПИВОВАРОВА. Релігійність українців: тенденції десятиліття.

Постановка проблеми. Релігійність суспільства є явищем динамічним і розвивається відповідно до суспільних потреб і запитів. Релігійна сфера в сучасній Україні містить у собі всі можливі релігійні традиції і практики, а також новостворені релігійні феномени. Релігійність сучасності наповнилася новими формами і смислами, орієнтованими на задоволення індивідуальних потреб особистості. То ж постають питання: Якою є сучасна релігійність в Україні? Яке місце у свідомості, житті і діяльності сучасного українця займають релігія і віра?

Аналіз наукових досліджень. В статті використовуються матеріали соціологічних досліджень релігійності, що проводяться Українським центром економічних та політичних досліджень імені Разумкова уже протягом тринадцяти років. Етапи досліджень за подібним інструментарієм (повна відповідність запитань за базовими критеріями вивчення): 2000 р., 2002 р., 2005 р., 2010 р., 2013 р. (етапи 2000 та 2002 років проводилися з розробкою інструменту опитування та подальшим аналізом результатів автором статті).

Соціологічні дані за 2013 р., які оприлюднюються автором, подаються за статтею «Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин» (Національна безпека. – 2013. – №1. – С. 15-40).

Автор при написанні статті зверталася до дослідження, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Разумкова з 28 лютого по 6 березня 2013р. При цьому було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Показники, які подаються в статті на рівні 1-2%, не перевищують припустимих для даної вибірки стандартних відхилень, тому є ілюстративними, а не статистично значимими.

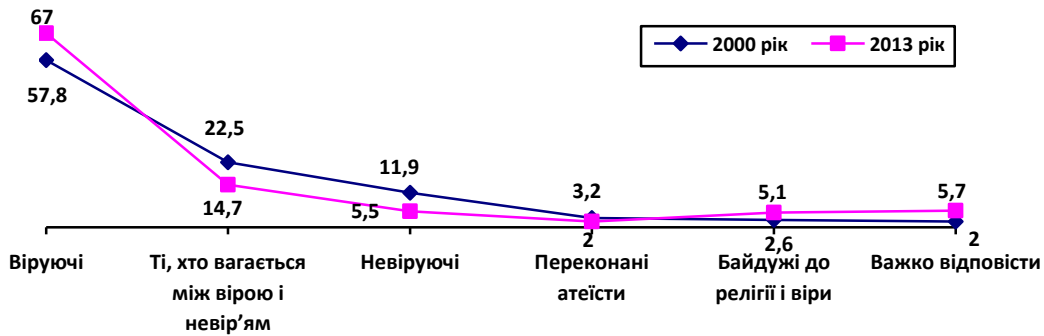
Автором статті застосовується наступний розподіл областей за регіонами. Захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Центр: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Південь: АР Крим і м.Севастополь, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; Схід: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Метою статті є окреслити певні характеристики сучасної релігійності українського суспільства із зазначенням сталих тенденцій в даній сфері, що сформувалися протягом останніх тринадцяти років.

Виклад основного матеріалу. Соціологічні дослідження 1991-2002 рр. років виявляють чітку тенденцію зростання числа людей, які стали прихильно ставитися до релігії. У 1991 р., за даними опитування проведеного Інститутом філософії тих, хто декларував себе як віруючих, було 43% [Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози. За ред. П. Косухи. – К., 1994. – Ч.1. – С.146], за даними Київського міжнародного інституту соціології - 48% опитаних [Севекіна О. Небачений птах // Людина і світ. – 1999. – №8. – С.3]. За даними Українського центру економічних і політичних досліджень у 2000 році віруючими себе проголосили вже 57,8% [Дудар (Пивоварова) Н. П., Шангіна Л. І. Віра й релігія в житті українців // Національна безпека. – 2000. – №10. – С. 83]. Тут і далі соціологічні дані за 2000 р. подаються за статтю: Дудар (Пивоварова) Н. П., Шангіна Л. І. Віра й релігія в житті українців // Національна безпека. – 2000. – №10. – С. 83-98. Дослідження проводилося Українським центром економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) імені Разумкова в серпні 2000 р. Опитано 2017 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Теоретична похибка вибірки – 2,0%. [Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин // Національна безпека. – 2013. – №1. – С. 15-16].

Отже, навіть порівняно з 2000 р, ставлення громадян до релігійної віри стало ще більш прихильнішим. Віруючими нині себе вважають 67,0% громадян (проти 57,8% у 2000 р.); вагаються між вірою і невір'ям – 14,7% (проти 22,5%). Невіруючими визнали себе 5,5% опитаних (проти 11,9%); переконаними атеїстами – 2,0% (проти 3,2%); байдужими до віри – 5,1% (проти 2,6%). Не змогли визначитися з відповіддю 5,7% проти 2,0% у 2000 р. (мал. 1).

Порівняння відсотків свідчить, що за тринадцять років відбулося поповнення кількості віруючих за рахунок представників інших світоглядних груп, найбільше мірою – зменшення тих, хто вагався між вірою і невір'ям. Означені зміни демонструють тенденцію росту прорелігійних настроїв у масовій свідомості українців.

Мал.1. Самовизначення населення України щодо віри і релігії %

Звичайно, таке зростання кількості віруючих зовсім не означає, що люди однозначно й остаточно перейшли на позиції релігії, стали переконаними віруючими. Скоріше, сьогодні самоідентифікація себе як віруючого набуває рис, подібних з самоідентифікацією як невіруючого або атеїста в роки радянської влади – вона стає "конформістською", люди відповідають так, як відповідати "пристойно", "прийнято", як від них чекають. Що і спробуємо довести даною статтею. Але перед тим, як розпочати аналіз фактичного матеріалу, зауважимо на тому, що передусім йтиметься про масову свідомість українців, про переважну більшість серед нас. І ми свідомі того, що спеціалізоване дослідження віруючих певної конкретної конфесії можливо дало б інші показники. Проте метою цієї статті є охарактеризувати тенденції масової релігійності сучасних українців. Відтак подаємо нижче соціологічний матеріал.

Соціально-демографічний портрет сучасного віруючого (2013 р.). Віруючих більше серед жінок (75,1%; 57,0% чоловіків), осіб літнього віку 60 років і старші (73,1%; 18-29 рр. – 62,4%, 30-39 рр. – 63,7%, 40-49 рр. – 65,1%, 50-59 рр. – 68,5%), тих, хто має неповну середню освіту (75,5%, середня або с/спеціальна – 67,4%, вища та н/вища – 64,9%), мешканців сіл (70,5%; міст – 65,4), жителів Заходу України (86,0%; Центр – 64,4%, Південь – 65,4%, Схід – 58,5%).

Характер виховання в сім'ї. Спостерігається відчутна залежність між релігійним самовизначенням людини та умовами її виховання в сім'ї. Особи, які виховувалися в релігійному дусі, здебільшого визнають себе віруючими або ж тими, хто вагається між вірою і невір'ям. Натомість, вихідці із сімей, де не практикувалося релігійне виховання, вважають себе невіруючими або переконаними атеїстами. Так, з-поміж тих, хто вважає себе віруючим, на релігійне виховання в сім'ї вказали 45,6%; серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, – 9,2%; тоді як серед невіруючих – лише 5,5%, атеїстів – 7,3%. Традиції релігійного виховання в сім'ї мають виразну регіональну специфіку. Найбільшою мірою вони вкорінені на Заході (76,0%), найменшою – на Сході країни (19,0%). Ці дані чітко корелюють з регіональним розподілом населення за ознакою релігійного самовизначення.

У цілому ж, згідно отриманих даних 34,0% населення України виховувалися в релігійному дусі (майже так само у 2000 році – 31%. При цьому рівень маніфестованої релігійності протягом 2000-2013 рр. зріс майже на 10%). Було б не справедливо не відмітити той факт, що оцінки сучасними респондентами їхнього виховання в сім'ї можуть бути бажаними для них, але не реальними в дійсності, а тому вимагають адекватної критичності. Досить авторитетним у цьому контексті є погляд В. Єленського про те, що «успільна атмосфера загального схвалення релігійних цінностей певною мірою абереує минуле, і навіть казуальні вияви традиційної поваги до Церкви з боку батьків і прабатьків можуть тепер сприйматися як релігійне виховання» [Єленський В. Релігійність в українському суспільстві (За матеріалами соціологічних досліджень) // Людина і світ. – 2001. – №1. – С. 22].

Самовизначення в конфесійних координатах. Переважна більшість – 70,6% опитаних вважають себе православними. Дослідженням виявлено також 5,7% респондентів, які ідентифікували себе з греко-католицизмом, 1,3% з римо-католицизмом, 0,8% з протестантизмом, 0,7% з ісламом, 0,3% – іудаїзмом і по 0,1% з індуїзмом, язичництвом, але тільки перші два показники знаходяться в межах статистичної значимості, інші ж є лише ілюстративними.

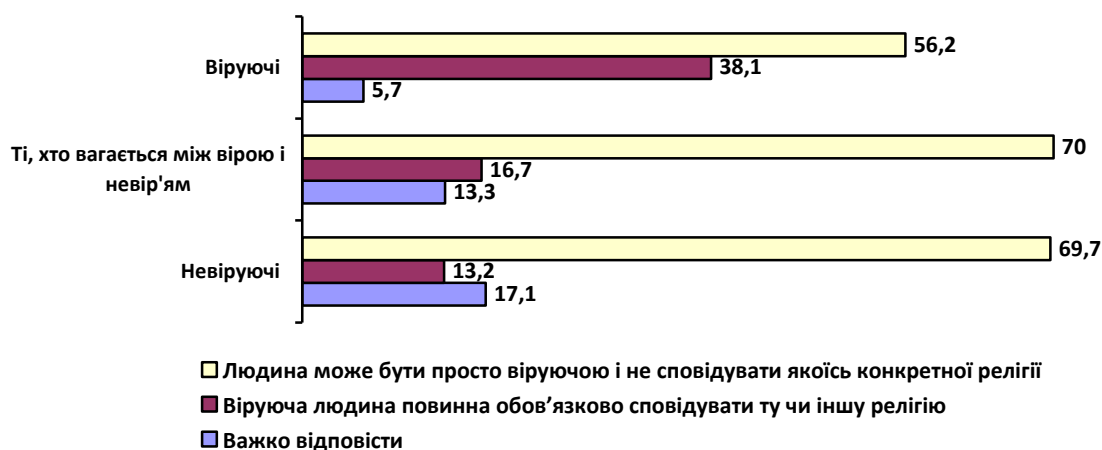
Констатуємо, що у сучасній масовій свідомості українця відбулося алогічне розширення поняття «православний», яке сьогодні включає в себе поняття «віруючий». Адже, яку наведено вище, з православними нині себе ідентифікували 70,6% опитаних, тоді як пам'ятаємо, що віруючими визначилися – 67,0%. При цьому це не лише ті, хто вважає себе віруючими (82,5%) і тими, хто вагається між вірою і невір'ям (68,6%), але й невіруючі (10,9%), байдужі щодо віри (33,3%) і навіть атеїсти (19,5%).

Зазначені дані майже повторюють результати дослідження 2000 р., і це є ще одним доказом сталості проправославних настроїв в масовій свідомості українців. «Православного консенсусу» дотримуються сьогодні чимало таких, хто немає чітко визначеної світоглядної орієнтації, не може назвати себе щирим віруючим, але все ж асоціює себе з вірою свого народу, своїх батьків. Це може бути трактовано двозначно: 1) як ототожнення православної ідентифікації з ідентифікацією національною (етнічною), оскільки домінуючим важелем для релігійного самовизначення особи виступає традиція; 2) як розквіт православного конформізму.

Результати аналізу відповідей респондентів, які стосувалися їхнього самовизначення в конфесійних координатах, виявили також, що в середовищі сучасних українців є віруючі, які не завжди є прихильниками будь-якої конкретної релігії чи деномінації і вважають себе «просто християнами» – таких 8,6% серед усіх респондентів, порівняно з ситуацією 2000 року їх кількість несуттєво, проте зросла (2000 р. – 6,9%). «Просто християнами» нині себе вважають 4,9% з-поміж віруючих, 16,4% серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, 5,5% серед невіруючих.

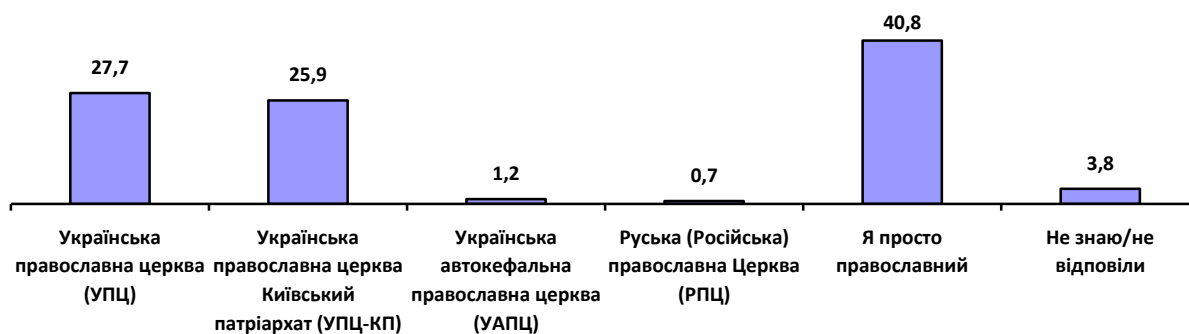
Таким чином, сформульований дослідниками варіант відповіді — «Просто християнин» у переліку релігійних напрямків, запропонованих респондентам для релігійного самовизначення, привабив передусім тих, хто не має чіткої визначеної світоглядної позиції щодо феноменів віри і релігії, хоча й тяжіє до християнської традиції, а відтак має місце позацерковна, позаконфесійна релігійність, суттєвою складовою якої є світоглядна невизначеність значної частини сучасних українців.

На користь зазначеного висновку про поширюваність в Україні позацерковної, позаконфесійної релігійності, свідчить і те, що 61,4% населення країни вважає, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати конкретну релігію (в 2000 р. – 64,4%). При цьому навіть серед віруючих частка упевнених, що людина може бути «просто віруючою» і не сповідувати конкретної релігії становить 56,2%; серед тих, хто вагається – 70,0%; серед невіруючих – 69,7% (мал. 3).

Мал. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «З яким з наведених тверджень Ви найбільше згодні?», %

Деномінаційне самовизначення православних. Православ'я представлене в Україні трьома Церквами: УАПЦ, УПЦ МП та УПЦ КП. Група послідовників УАПЦ не є чисельною і впродовж періоду досліджень складає дещо більше 1% опитаних. До УПЦ МП та УПЦ КП у 2013 р. віднесли себе фактично рівні частки респондентів – 27,7% і 25,9%, відповідно. Слід зазначити, що серед тих, хто визначилися як православні (70,6% серед усіх опитаних), 40,8% становлять «просто православні», тобто особи, які ідентифікують себе релігійно, а не конфесійно. З одного боку, таку ситуацію можна пояснити наслідком церковної роз'єднаності православ'я в Україні, що змушує його прибічників дистанціюватися від усіх православних Церков країни. З іншого – це може бути пов'язаним з «незаглиблюваністю» основної маси наших співгромадян у тонкощі міжконфесійних відмінностей (мал. 3).

Мал. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?», % серед православних

Релігійні практики: відвідування служб, пожертвування церкві. В Україні склалася певна соціокультурна і психологічна атмосфера, коли перебування на релігійних службах, особливо на основні релігійні свята (для освячення паски, верби, яблук, меду і т.п.), а також відбуття обряду хрещення, вінчання, відспівування померлих тощо, стає справою прийнятою, звичною. Про відвідування релігійних служб зазначали як ті, хто ідентифікує себе з віруючими (73,4%) та з тими, хто вагається між вірою та невір'ям (35,0%), так і невіруючі (9,0%). Практика відвідування служб має виразну регіональну визначеність: їх відвідують від 91% жителів Заходу країни до 48% жителів Півдня.

В основному наші співвітчизники бувають на релігійних службах в дні релігійних свят (59%). Саме в ці дні йде до культових будівель половина тих, хто вважає себе віруючими – 53,2% (хоча 39% роблять це значно частіше, в т.ч. 4% – частіше, ніж раз на тиждень, 17% – щотижня, а 18% – щомісяця), 64,1% тих, хто вагається між вірою і невір'ям та переважна більшість серед невіруючих. І якщо ми зайдемо в церкву, зокрема на Великдень, і прискіпливим поглядом спостерігача «прикинемо» співвідношення осіб, які стоять поряд з нами, за віком чи за статтю, то виявиться майже повна гармонійність між кількістю чоловіків і жінок, молодих людей, людей середнього і старшого віку (щоправда останніх, значно частіше, ніж інших, можна побачити просто на рядовій утішній та/або вечірній службі). А показники проведеного УЦЕПД соціологічного дослідження лише підтвердили «наші спостереження».

Більше третини (36%) віруючих підтримують Церкву матеріально лише «зрідка», 33% – роблять пожертви у дні великих свят та оплачують виконання треб, лише 12% – надають допомогу «регулярно», а 18% – не роблять цього ніколи. Серед невіруючих переважна більшість (84%) не підтримують Церкву матеріально, близько 15% роблять це «зрідка» (8%) або «у дні великих свят» (7%).

Релігія як життєва цінність. Ту чи іншу міру важливості релігії як життєвої цінності засвідчили 63,4% опитаних (у 2000 р. – 72%). Для 31,0% –

релігія не є важливою (зовсім або «коріше не важливою»). Важливою життєвою цінністю вважають релігію насамперед жителі Заходу – 85% проти 12% тих, хто дотримується протилежної думки. Тоді як серед жителів Сходу це співвідношення становить 54% та 42%, відповідно. Важливішою є релігія для жінок, ніж для чоловіків (відповідно 70,7% та 54,5%); для літніх людей 60 років і старші, ніж для молоді 18-29 років (відповідно 69,7% та 59,2%); для жителів села, ніж жителів міста (69,2% проти 60,9%).

Природно, що віруючі відзначали цінність релігії частіше – 77%, ніж ті, хто вагається між вірою і невір'ям (41%) та невіруючі 19%. Відповідно, зовсім або скоріше не важливою назвали релігію 18% віруючих, 53% тих, хто вагається, та 76% невіруючих.

Рівень релігійної толерантності. Про рівень релігійної толерантності можна, зокрема, судити за часткою тих, хто вважає, що будь-яка релігія має право на існування, а також за ставленням громадян до окремих конфесій.

Упродовж 2000-2013рр. частка опитаних, які вважали, що будь-яка релігія має право на існування, залишалася незмінною і становить 74-76%. Фактично не змінювалися частки тих, хто поділяє твердження «єдинною є лише та релігія, яку я сповідаю»: у 2013р. його відзначили майже кожен десятий з опитаних, а з числа віруючих – кожен восьмий (12%). Ще 14% опитаних (15% з числа віруючих) переконані в тому, що право на існування мають «лише традиційні для України релігії». Ці показники, порівняно з 2000 р., також статистично значуще не змінилися.

Ставлення до окремих конфесій. На загальнонаціональному рівні незмінно залишається позитивним ставлення до православ'я (2000 р. – 77%; 2013р. – 81%), воно також виразно переважає в усіх регіонах і у всіх групах за конфесійно-церковною належністю (за винятком тих, хто не відносить себе до жодної релігії – тут переважає байдуже ставлення). Ставлення до інших конфесій має регіональні особливості, однак, у жодному регіоні не переважає негативне ставлення до будь-якої конфесії. Як на загальнонаціональному, так і на регіональних рівнях не спостерігається стійких тенденцій до погіршення ставлення певної групи, суспільної чи конфесійно-церковної, до якоїсь окремої конфесії.

Висновки. Викладене вище дає можливість зробити наступні висновки.

Для переважної більшості сучасних мешканців України ідентифікація «віруючого» є бажаною, основою на конформістській позиції.

За останнє десятиріччя відбулося певне поповнення кількості віруючих за рахунок представників інших світоглядних груп, але найбільше мірою зменшення тих, хто вагався між вірою і невір'ям.

У сучасній масовій свідомості українця відбулося алогічне розширення поняття «православний», яке сьогодні включає в себе поняття «віруючий».

«Церковність» набула рис соціально легітимізованої і заохочуваної характеристики людини, що підсилює релігійну поведінку і храмову активність. Наявне храмово-номінальне або номінально-ритуальне здійснення

релігійних практик з виразною домінантою рис конформізму: йду до храму або роблю так тому, що «так роблять усі», «так прийнято», «це народна традиція», а не заради обрядово-культової практики певної релігії як самоцінності.

Має місце розвиток позацерковної, позаконфесійної релігійності, суттєвою складовою якої є світоглядна невизначеність значної частини сучасних українців.

Анотації

Стаття присвячена аналізу релігійності в українському суспільстві. Наводяться результати соціологічних досліджень 2000 та 2013 років, проведених Українським центром економічних та політичних досліджень імені Разумкова за однаковим інструментарієм. В матеріалі приділяється увага, передусім, визначенню рівня релігійності, опису її характерних рис. Порівняння даних у часовому проміжку 13 років дає підстави для визначення сталих тенденцій в релігійній сфері держави (у розумінні релігійності як однієї з характеристик духовної складової суспільної свідомості населення).

Ключові слова: релігія, релігійність, самовизначення, релігійні практики, віруючі.

Abstract. The article is devoted to analysis of religiosity in Ukrainian society. Presents the results of sociological research 2000 and 2013, conducted by the Ukrainian centre of the economic and political studies named by Razumkov by the same toolkit. In the material of attention is paid primarily to determine the level of religiosity, a description of its characteristics.

The comparison of data over time span of 13 years gives grounds to define the steady and stable developments in the religious sphere of the state (in understanding of religiosity as one of the characteristics of the spiritual component of public consciousness of the population).

Key words: religion, religiosity, self-determination, religious practice, the believers.

2.6. Денис ШЕСТОПАЛЕЦЬ. Релігійність населення України через призму секуляризаційної парадигми.

Вступ. Питання про стан релігійності населення України після проголошення незалежності у 1991 році є об'єктом перманентної уваги дослідників. У першу чергу це пов'язано з уявленнями про «релігійне відродження» в цей період, яке відбулося після скасування атеїстичного режиму, а також із певним конфліктогенним потенціалом релігії на етапі пострадянських трансформацій українського суспільства і церкви. Разом із тим, дані соціологічних опитувань, які слугують одним з найбільш поширених джерел для характеристики ставлення людей до релігії, часом дають досить неясну картину і, на наш погляд, найбільш продуктивно можуть бути осмислені тільки в контексті соціологічних концепцій.

На даному етапі в теоретичному полі соціології релігії триває позиційне протистояння між секуляризаційною парадигмою, з одного боку, і економічними підходами до аналізу релігії, або теорією